הרב מנחם קופרמן

כמים לפנים כן לב האדם

עיון בברכת 'המעביר שינה' – 'גומל חסדים טובים'

פתיחה

הגמרא במסכת ברכות (ס, ב) סוקרת את ברכות השחר והפעולות הנלוות אליהן, ומסיימת בברכה ארוכה שנאמרת עם רחיצת הפנים בבוקר:

> כי משי אפיה, לימא: ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי; ויהי רצון מלפניך ה' א-להי שתרגילני בתורתך ודבקני במצותיך, ואל תביאני לא לידי חטא ולא לידי עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך, ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר טוב ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים לעמו ישראל.

זוהי ברכה אחת[1] שפותחת בברוך וחותמת בברוך וכוללת מספר מרכיבים: היא

[1] יצוין כי במסכת דרך ארץ (תוספתא דרך ארץ, מהד' היגר, פרק היוצא יז-יח. השווה לנוסח מסכת דרך ארץ שבמחזור ויטרי סוס"י תקלא, ולנוסח המובא באגודה, דרך ארץ, ה') מדובר על שתי ברכות נפרדות: "רחץ פניו - אומר ברוך המעביר שינה מעיני כו'. לבש כליו ויצא לשוק אומר יהי רצון מלפניך ה' א-להי שתוליכני לשלום, ותסמכני לשלום, ותנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ותחזירני לביתי בשלום, ותצילני מכף אויב ואורב בדרך, ותצילני מלשון הרע, ואל תרגילני לדבר עבירה וחטא ועון, ואל אכשל בדבר הלכה ולא בשום דבר בעולם, ותצילני מכל מיני מזיקים ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבא בעולם, שלא יזיקו בי בין ביום בין בלילה אמן. יהי רצון ה' א-להי שתראני בשמחתה של ירושלים ונחמותיה אמן". עם זאת, הברכה השנייה אינה מסיימת שם בברוך, וניסוחה דומה יותר ל"תפילת הדרך" מאשר לברכת "גומל חסדים טובים" שלפנינו.
מכל מקום, בספרות הגאונים (בה"ג הל' ברכות מכון י-ם עמ' צ; ושו"ת רב נטרונאי גאון או"ח סי' ט, הוב"ד גם בסדר רב עמרם גאון הל' ברכות השחר) וברי"ף (ברכות מד, ב בדפי הרי"ף) משמע שמדובר בברכה אחת ארוכה, ולא בשתי ברכות נפרדות, כפי שמופיע בגמרא שלפנינו. וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח מ"ו, א).

פותחת בהודאה על ההתעוררות מהשינה, ממשיכה במספר בקשות בעבודת ה' ובקשות חברתיות, ומסיימת בהודאה כללית לה' – 'גומל חסדים טובים לעמו ישראל'.

הנושאים לדיון

מנוסח ברכה זו עולות שתי בעיות מרכזיות. האחת בהקשר של ברכה זו בתוך שאר ברכות השחר, והשנייה בתוכן הפנימי של ברכה זו עצמה:

1. כפילות: בברכות השחר יש כבר מספר ברכות אשר תוכנן המרכזי הוא הודאה על התעוררות בבוקר, כגון 'א-להי, נשמה' ו'פוקח עוורים'. לשם מה ראו חז"ל צורך לתקן ברכת הודאה נוספת? מהו ההבדל בין ברכה זו לברכות האחרות?
2. חוסר קשר בין החלקים השונים של הברכה: ברכה ארוכה זו כוללת מרכיבים שונים שקשה מאד להבין מה הקשר ביניהם. מדוע ראו חז"ל צורך לקשור תודה על ההתעוררות בבוקר לבקשות בעבודת ה' הקשורות ללימוד תורה וקיום מצוות ('ותרגילני בתורתך ודבקני במצוותיך'), הימלטות מפיתויי היצר ('וכוף את יצרי') ובקשות חברתיות הקשורות למציאת חן בעיני בני אדם ('ותתני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי')?

הכפילות בברכות השחר

בדברי הראשונים אנו מוצאים מספר התייחסויות לכפילות בין הברכות השונות:

1. א-להי, נשמה – המעביר שינה

ר' צדקיה הרופא, בעל ספר שבלי הלקט (ענין תפילה, סי' ב) מתייחס לכפילות בין ברכת 'א-להי, נשמה' ובין ברכת 'מעביר שינה':

ואם יש לסמכה [=את ברכת א-להי, נשמה] לברכה אחרת[2], ראוי לסומכה לברכת

[2] הדיון בשבלי הלקט הוא סביב הקושי בכך שלמרות שברכת "א-להי, נשמה" היא הברכה הראשונה בברכות השחר, בכל זאת היא אינה פותחת ב"ברוך" כיאה לברכה ראשונה בסדרה של ברכות. בפסקה שלפנינו הוא מציע לסמוך אותה לברכת "המעביר שינה" בגלל התוכן הדומה של שתי

המעביר חבלי שינה, שגם היא ברכה על התעורה. ואל תתמה על שתי ברכות הללו: כי א-להי נשמה מיוסדת על השינה עצמה שהקב"ה משמר הנשמה שבגוף והיא עולה ושואבת חיים מלפניו, כדאמרינן בבראשית רבא (י"ד, ט): "ר' ביסני ור' אחא ור' יוחנן בשם ר' מאיר: הנשמה הלזו ממלא את כל הגוף. ובשעה שהוא ישן היא עולה ושואבת לו חיים מלמעלה". ובפסיקתא[3] "'ואתה מחיה את כולם', לפי שהם כולן נהנין מזיו השכינה, שנאמר 'באור פני מלך חיים'". והמעביר חבלי שינה הוא על התעורה עצמה, כשמעביר ידיו על עיניו ועל פניו להתעורר יפה יפה. כי פעמים שמקיץ אדם משנתו ועיניו כבדות כמתנמנם עד שהוא רוחץ פניו וידיו ועיניו[4]. על כן ראוי להקדים המעביר חבלי שינה שהיא פלא התעורה עצמה, ואחר כך סומך לה א-להי נשמה.

לדבריו, ברכת 'א-להי, נשמה' מתייחסת דווקא לזמן השינה, לכך שהקב"ה שומר את הנשמה ו'טוען' אותה בזמן זה בכוחות מחודשים. הקושי בהסבר זה הוא שנוסח חתימת הברכה – 'המחזיר נשמות לפגרים מתים' – מתייחס בעיקר להחזרת הנשמה ולאו דווקא לשימורה בזמן השינה.

הסבר קרוב לזה של שבלי הלקט מופיע בפירושי ר' אלעזר מוורמייזא, בעל ספר הרוקח, ל'נשמת כל חי' (פירושי סידור התפילה לרוקח [פח] נשמת כל חי, עמ' תצט):

"וה' ער לא ינום ולא ישן" – תימה: מה עושים שבח לשבח החסד והרחמים שלמעלה, ומאן דכר שמיה?
אלא כך נראים הדברים: כשתיקנו אנשי כנסת הגדולה שבחות של נשמת כל חי, עדיין לא נסדרו הברכות שאנו אומרים לפני פסוקי דזמרה בכל יום, ובאו הם תיקנו לומר בשחר פסוקי זמרה בבתי כנסיות שבירושלם ובגבולים, ואחריהם נשמת כל חי כדי שישבח אחר שנתו שישן על נשמתו שחזרה לו, כענין שתקנו חכמים ותנאים אחרי כן "אלקי נשמה שנתתה בי"; ותיקנו "וה' ער לא ינום ולא יישן", "המעורר ישינים", כעיניין שנתקן אחרי כן "המעביר שינה מעיני".

לדעתו, החילוק הוא בין ברכת 'א-להי נשמה' שמתייחסת בעיקר להחזרת **הנשמה** ובין ברכת 'המעביר שינה' אשר מתייחסת להתעוררות **האדם**.

הברכות. אגב כך הוא מסביר את החילוק שביניהן.

[3] פסיקתא דרב כהנא, פיסקא ו; פסיקתא רבתי, פיסקא טז.

[4] נראה, כי במשפט זה מנסה בעל שבלי הלקט להסביר מדוע ברכת "המעביר שינה" נתקנה להיאמר דווקא לאחר רחיצת הפנים ולא מיד כשהאדם מתעורר.

2. פוקח עוורים – המעביר שינה

ר' דוד אבודרהם (אבודרהם השלם, ברכות השחר) מסביר מה מוסיפה ברכת 'המעביר שינה מעיני' על ברכת 'פוקח עוורים', שהרי שתיהן מתייחסות לפקיחת העיניים:

> כשרוחץ פניו מברך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי (ברכות ס, ב) - לפי שכשהעביר ידיו על עיניו ובירך פוקח עורים העביר קצת עוצם מעיניו וקצת מעפעפיו, ועדיין עוצם עיניו לא העבירו כלו עד שירחצם במים.[5]

הוא מתייחס לשני שלבים בפעולות של האדם בבוקר: הראשון הוא העברת '**קצת** עוצם מעיניו', ועל כך מברך 'פוקח עוורים'; אחר כך, באמצעות רחיצת הפנים, מעביר את '**כולו**'.[6]

המכנה המשותף לכל הפירושים הוא שקשה למצוא את ההבדל שבין הברכות השונות, וכל אחד מהראשונים דלעיל מחלק באופן דק בין שלבים שונים בהתעוררות (קצת/כולו) או בין תופעות שונות (שימור והחזרת הנשמה/התעוררות האדם).

בהמשך ננסה להציע כיוון נוסף להבנת ההבדל שבין הברכות, על בסיס הבנה שלמה של ברכת 'המעביר שינה' על חלקיה השונים.

הקשר בין החלקים השונים של הברכה

כאמור, ברכת 'המעביר שינה' כוללת מרכיבים רבים שקשה מאד לראות את הקשר ביניהם. במיוחד קשה להבין מה הקשר בין ההודאה בפתיחה ובין הבקשות שבאות אחריה:

1. פתיחה במבנה של ברכה קצרה הודאה על ההתעוררות	ברוך המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי
2. בקשות הקשורות לעבודת ה'	ויהי רצון מלפניך ה' אלהי שתרגילני

[5] מקור דברי האבודרהם הוא בפירוש התפלות והברכות לר' יהודה ב"ר יקר (ח"ב, ברכות השחר עמ' יג).

[6] לפי הסבר זה, ההבדל הוא לאו דווקא בין נוסחי הברכות עצמן, אלא בין הפעולות השונות שעליהן האדם מברך. לאור זאת, הסבר זה של האבודרהם מתאים יותר לשיטות הראשונים (הרמב"ם ועוד) שסוברות שברכות השחר צריכות להיאמר דווקא בסמוך לפעולות ההתעוררות בבוקר ולא באופן מסודר בבית הכנסת.

	בתורתך ודבקני במצותיך, ואל תביאני לא לידי חטא ולא לידי עון ולא לידי נסיון ולא לידי בזיון, וכוף את יצרי להשתעבד לך
3. בקשות חברתיות	ורחקני מאדם רע ומחבר רע, ודבקני ביצר טוב[7] ובחבר טוב בעולמך, ותנני היום ובכל יום לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי
4. חתימה	ותגמלני חסדים טובים, ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים לעמו ישראל.

הראשונים התייחסו גם לבעיה זו וניסו למצוא את הקשר בין החלקים השונים של הברכה:

1. החזרת הנשמה – חסד של הקב"ה

התוספות (ברכות מו, א ד"ה כל), אגב דיון בברכות שאינן פותחות בברוך וסמיכותן לברכות שפותחות בברוך, התייחסו גם לתוכן של ברכת 'המעביר שינה-ויהי רצון':

> 'יהי רצון' למי היא סמוכה? ואומר רבינו תם שהיא מן הברכה 'ברוך אתה ה' המעביר שינה מעיני וכו', וצריך לומר 'ויהי רצון'[8]. ואם תאמר והלא כל הברכות כולן צריך לומר בחתימתן מעין פתיחתן והא ליכא? ויש לומר, דשפיר הוי מעין פתיחה סמוך לחתימה מ'המעביר', דסמוך לחתימה איכא 'ותגמלני חסדים טובים' והיינו גמילות חסדים שהקב"ה מעביר שינה מן האדם ומחדש כחו כדאמרינן במדרש 'חדשים לבקרים וגו'' שהוא מחזיר הנשמה שלמה ושקטה בגוף כאשר היתה בתחלה אע"פ שהיתה עייפה, והיינו כעין פתיחתה.

[7] החלוקה כאן היא סכמטית, על אף שהבקשות הדתיות והחברתיות קצת מעורבות אלה עם אלה. בנוסח של זמננו ברוב הסידורים "ואל תשלט בנו יצר הרע, והרחיקנו מאדם רע ומחבר רע, ודבקנו ביצר הטוב ובמעשים טובים וכוף את יצרנו להשתעבד לך".

[8] היינו, עם וי"ו החיבור, על מנת להדגיש את הרצף בין שני החלקים של הברכה. יצוין, כי בנוסחי הגאונים וברי"ף (הנ"ל, הע' 1) וי"ו החיבור לא מופיעה. השו"ע (או"ח מ"ו, א) נקט את גרסת ר"ת.

לאור דברי התוספות, הקשר בין שני חלקי הברכה הוא חידוש כוחו של האדם, שבא לידי ביטוי בהחזרת הנשמה לאדם בבוקר[9]. דברים דומים מופיעים גם בתוספות ר' יהודה שירליאון[10] ובראב"ש (ברכות ט', כג).

אלא שגם הסבר זה משאיר הרבה בעיות במקומן, ואף מחדד אותן:

א. לפי התוספות, שעיקר התוכן של 'גומל חסדים טובים' מתייחס לחידוש כוחה של הנשמה והחזרתה לגוף, חוזרת הקושיה מה מחדשת ברכה זו בנוסף לברכת 'א-להי, נשמה'? יש כאן ממש כפילות![11]

ב. הפירוש שלהם דחוק בנוסח הברכה, שכן החזרת הנשמה לא נזכרת באופן מפורש בתחילת הברכה, אלא רק 'העברת השינה', וכן הביטוי 'חסדים טובים' הוא מאד כללי, ואפשר לייחס אותו להרבה דברים ולאו דווקא להחזרת הנשמה.

ג. אך נראה שהבעיה הגדולה ביותר היא שהתוספות אינם מתייחסים לכל שאר המרכיבים של הברכה, ובעיקר לבקשות בעבודת ה' והבקשות החברתיות שכלולות בברכת 'גומל חסדים טובים'. מה הקשר בינן ובין החזרת הנשמה?

2. עבודת ה' ולימוד תורה: מטרת ההתעוררות בבוקר

ר' אשר מלוניל (ספר המנהגות יא, ב) מנסה לפתור את הבעיה העיקרית דלעיל וכותב:

> המעביר שינה מעיני - כדי שאטרח לעבוד את ה'. שהישן אינו יכול לעבדו, על כן אמר 'ותן חלקי בתורתך' - שתזמין לי פרנסתי שיהא חלקי בתורה ולא באומנות אחרות. או נאמר עיני שפקחת יהיו רואין בתורה וכן לבי וכל שאר איברי.

9 לאור דבריהם מובנת שיטת הפוסקים הסוברים שאדם שהיה ער כל הלילה לא יברך בבוקר את ברכות 'א-להי, נשמה' ו'המעביר שינה'. מחלוקת האחרונים בעניין זה הובאה בשערי תשובה (מ"ו, יב), והוא פסק (ובעקבותיו המשנה ברורה שם, ס"ק כד) שעדיף לצאת ידי חובה בברכות אלה ממי שישן.

10 נדפסו בספר ברכה משולשת תחת שמו של ר' יהודה החסיד.

11 [הערת העורך: נראה שניתן ליישב את דברי התוספות כשיטת הרוקח, שברכה זו מתמקדת בהעברת השינה והתחדשות הכוחות, ואילו ברכת 'א-להי, נשמה' מתמקדת בהחזרת הנשמה בגוף. ובמילים אחרות, ברכת 'א-להי, נשמה' עוסקת בעצם החזרת הנשמה בגוף, ואילו ברכת 'המעביר שינה... גומל חסדים טובים' עוסקת במצב של הנשמה בשעה שהיא חזרה לגוף (שהיא מלאת כוחות, בניגוד למצבה כשהיא עזבה את הגוף).]

בדבריו הקצרים הוא עומד על שני קשרים נוספים בין חלק ההודאה לחלק הבקשה:

1. ההתעוררות ועבודת ה' הן אמנם שני דברים שונים, אך יש קשר ביניהן: מטרת חייו של האדם היא עבודת ה'. החלק הראשון של הברכה הוא הודאה על ההתעוררות בפני עצמה, והבקשה בחלק השני נותנת לו את המשמעות הערכית שעומדת מאחוריה.

2. ההודאה מתייחסת במיוחד לעיניים ('מעביר שינה מעיני'), אשר מאפשרות את הראייה ובאופן רחב יותר מסמלות את יכולת החשיבה וההבנה של האדם[12]. גם כאן, העברת 'הכיסוי' מעל העיניים מקבלת משמעות כאשר היא משמשת ללימוד והבנה של התורה, כדברי הפסוק בתהלים (קי"ט, יח) 'גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ'. דבר זה בא לידי ביטוי מפורש בבקשה בחלק השני של הברכה, 'ותרגילני בתורתך'.

נקודות קישור אלה בין חלקי הברכה רמוזות גם בדברי ראשונים נוספים[13]:

הקשר בין ההתעוררות לעבודת ה' נרמז גם בדברי הרוקח בפירושו לברכת "המעביר שינה" (פירושי סידור התפילה לרוקח [ו], עמ' יג):

> המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי, שפותח אותם בבריאות. בברכה זו י"א תיבות14 וכן במשלי י"א פסוקים של עצלות.15

נראה שכוונתו היא שמטרת הקימה בבוקר היא לעבודה ולטורח, כפי שכתב ספר המנהגות דלעיל, ולכן מספר המלים בברכה מרמז באופן ניגודי על הצורך לא להיות עצלן אלא זריז.

לסיכום, בדברי הראשונים בסעיף זה בא לידי ביטוי במיוחד הקשר בין ההתעוררות בבוקר לבקשות שהן בעלות אופי דתי, קרי: לימוד תורה ועבודת ה', אך אין בדבריהם התייחסות לבקשות החברתיות שמופיעות בברכה זו.

12 קהלת ב', יד: "הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ, וְהַכְּסִיל בַּחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ".

13 על אף שלא עסקו ישירות בשאלת תוכן הברכה והקשר בין חלקיה השונים.

14 מסורת קבלת חסידי אשכנז הראשונים, ביניהם ר' אלעזר מוורמייזא בעל הרוקח, התבססה פעמים רבות על מספר המילים בכל תפילה וברכה. לדוגמה: כ"ח מילים בקדיש, פ"ז מילים בברכת "ברוך שאמר", ועוד תפילות וברכות רבות.

15 בספר משלי נזכר העצל 14 פעמים, וצ"ע.

3. רחיצת הפנים ומפגש עם חברים

הפן החברתי של הברכה בא לידי ביטוי באופן בולט במסכת דרך ארץ[16], אשר קבעה שברכת 'יהי רצון' נאמרת דווקא כאשר אדם יוצא לשוק:

> רחץ פניו - אומר ברוך המעביר שינה מעיני כו'.
> לבש כליו ויצא לשוק - אומר יהי רצון מלפניך ה' א-להי שתוליכני לשלום, ותסמכני לשלום, ותנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ותחזירני לביתי בשלום, ותצילני מכף אויב ואורב בדרך, ותצילני מלשון הרע, ואל תרגילני לדבר עבירה וחטא ועון, ואל אכשל בדבר הלכה ולא בשום דבר בעולם, ותצילני מכל מיני מזיקים ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבא בעולם, שלא יזיקו בי בין ביום בין בלילה אמן. יהי רצון ה' א-להי שתראני בשמחתה של ירושלים ונחמותיה אמן.

יוצא מזה, שהדגש העיקרי בבקשת 'יהי רצון' הוא דווקא התפילה להצלחה במפגש עם החברה, ולכן מובן מדוע היא נאמרת דווקא כאשר אדם יוצא מביתו לשוק. אפילו הבקשות להצלחה בעניינים רוחניים קשורות לסכנות האורבות דווקא במקום בו ישנה חברה מגוונת.

כך עולה גם מדברי הרוקח בפירושו לחלק זה של הברכה (שם [ז], עמ' יד):

> יהי רצון נ"ח תיבותא - וסימנך ח"ן לפי שמתפלל בזה על חן... אדם צריך לבקש רחמים עליו שיורגל בתורה, ולא יבא לידי חטא, שהוא הולך בין בני אדם.

הבקשה על התורה והצלה מחטאים באה דווקא במקום בו עלולים להיפגש עם אנשים רעים ('חבר רע') או ניסיונות ופיתויים ('ואל תשלט בנו יצר הרע, והרחיקנו מאדם רע'). אין כאן התעוררות רוחנית של אדם ביחס לעצמו, כדברי ר' אשר מלוניל דלעיל, אלא בקשה שקשורה להתמודדויות החברתיות והרוחניות של האדם כאשר הוא נפגש עם החברה שמסביבו.

אלא שאם כך הוא הדבר, קשה להבין את הקשר לברכת 'המעביר שינה' שנתקנה כפתיחה לבקשה זו!

אמנם, לפי מסכת דרך ארץ והרוקח[17] מדובר על שתי ברכות נפרדות, ולא על ברכה אחת ארוכה, אך נראה שאפשר למצוא קשר ביניהן גם לפי הגמרא והראשונים

[16] תוספתא דרך ארץ, מהד' היגר, פרק היוצא יז-יח. ראה לעיל, הע' 2.
[17] כך נראה מהעובדה שהוא מנה את מספר המלים בברכות אלה באופן נפרד.

שנוקטים שזו ברכה אחת:

ראשית, באחת הגרסאות של פירושי הרוקח לתפילה[18], הוא עומד על קשר לשוני בין החלקים השונים:

> ולפי שאמר 'בעיניך ובעיני כל רואי' כוללה אצל 'המעביר שינה בעיני'.

יש כאן קשר בין העיניים של הנראה לעיניים של האנשים שרואים אותו.[19]

אך נראה שיש קשר עמוק יותר בין הדברים. הגמרא אומרת שברכת 'המעביר שינה' נאמרת 'כי משי אפיה', היינו דווקא בעת רחיצת הפנים.[20] במקומות רבים אנו מוצאים שהפנים הם הביטוי של האדם עצמו[21]. המפגש עם האדם מנוסח במקומות רבים במקרא כראיית הפנים שלו[22]. לפי הבנה זו רחיצת הפנים היא ההכנה ל'יציאה לשוק', למפגש עם אנשים אחרים, וממילא הבקשה שבאה אחריה 'ואל תביאני לא לידי נסיון ולא לידי בזיון... והרחיקני מאדם רע ומחבר רע... ותתני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי' היא המשך ישיר של הפעולה.

הבנה זו של הברכה והקשר בין חלקיה השונים פותרת את מירב הבעיות שהוצגו בתחילת המאמר.

א. אין כפילות בין ברכת 'המעביר שינה' לברכות 'א-להי, נשמה' ו'פוקח עוורים', שכן הברכות הנ"ל מתייחסות בעיקר להודאה להקב"ה על החזרת

[18] בכ"י בר"מ 1054; מופיע בהערות על עמ' יד, מס' 7. אולם, בשאר כתבי היד, שמונה במספר, משפט זה אינו מופיע, וייתכן שאינו מדברי ר' אלעזר מוורמייזא עצמו.

[19] "לראות" ו"להיראות", כמאמר השגור בפי העולם: see, and be seen.

[20] לנקודה זו גם נפק"מ הלכתית. לדעת הרמב"ם (תפילה ז', ז-ח) אין לברך ברכה זו ביום הכיפורים ובתשעה באב שאסורים ברחיצה! אמנם הרמב"ן (שער האבל, ענין אבלות ישנה), הרא"ש (תענית ד', לט) וראשונים רבים נוספים נקטו שברכת "המעביר שינה" נאמרת גם ביום הכפורים, וכך נוהגים רוב ישראל להלכה.

[21] הרב יצחק הוטנר בספרו פחד יצחק (שבת מאמר א', פרק ב' סע' ח) העמיק והרחיב בהסבר הפנים כמבטאים את מהות האדם, את הפנימיות שבו, בניגוד לחיצוניות, בבחינת "חכמת אדם תאיר פניו" (קהלת ח', א). עיקר האדם הוא הדעת, ולכן הפנים שמקרינים אותה, הם החלק העיקרי של האדם שמתבטא כלפי חוץ. ייתכן שזהו המקור גם להשוואה במשלי (כ"ז, יט) בין השתקפות הפנים ליחס הרגשי בין אנשים: "כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם".

[22] **מספר דוגמאות** - מפגש יעקב ועשו: "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב ...כִּי עַל כֵּן **רָאִיתִי פָנֶיךָ** כִּרְאֹת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתִּרְצֵנִי". (בראשית ל"ג, י); מפגש אמציה ויואש: "אָז שָׁלַח אֲמַצְיָה מַלְאָכִים אֶל יְהוֹאָשׁ בֶּן יְהוֹאָחָז בֶּן יֵהוּא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר לְכָה **נִתְרָאֶה פָּנִים**...וַיַּעַל יְהוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל **וַיִּתְרָאוּ פָּנִים** הוּא וַאֲמַצְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּבֵית שֶׁמֶשׁ אֲשֶׁר לִיהוּדָה". (מלכים ב' י"ד, ח; יא), ועוד רבים.

הנשמה וההתעוררות, בעוד שהמוקד של ברכת 'המעביר שינה-ויהי רצון' הוא פעולה שהאדם עושה מרצונו, רחיצת הפנים, וההכנה שלו ליציאה מביתו למפגש עם החברה.

ד. ישנו קשר רציף בין כל חלקי הברכה:

ה. רחיצת הפנים, 'המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי', היא ההכנה של האדם ליציאה 'לשוק', למפגש עם החברה והחיים שבחוץ. המשך הברכה הוא תפילה ובקשה שה' יעזור בהתמודדות עם האתגרים החברתיים והרוחניים שנובעים מהם.

4. עיוורון טבעי ועיוורון רצוני

על אף כל האמור, נראה כי ניתן להציע כיוון נוסף ומרתק להבנת ברכת 'המעביר שינה' והקשר בינה לתפילה שאחריה.

הביטוי 'שינה מעיני ותנומה מעפעפי' אינו המצאה של חז"ל, אלא פרפראזה של פסוק במשלי (ו', ד):

אַל תִּתֵּן שֵׁנָה לְעֵינֶיךָ וּתְנוּמָה לְעַפְעַפֶּיךָ.

ברור שחז"ל ניסחו את ברכת 'המעביר שינה' על בסיס פסוק זה.[23]

האם שלמה המלך התכוון לומר לאדם "אל תלך לישון"??

התשובה נמצאת בפסוק הבא שם:

הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד[24], וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ.

היינו, הכוונה היא לא ללכת לישון באופן מטפורי, לחיות עם עיניים פתוחות ולא ליפול במכשולים ופחים שנתקלים בהם במשך החיים.

היטיב לבאר עניין זה הרמח"ל במסילת ישרים (פרק ב):

בביאור מדת הזהירות: הנה ענין הזהירות הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובעניניו, כלומר, מתבונן ומפקח על מעשיו ודרכיו, הטובים הם אם לא, לבלתי עזוב נפשו לסכנת האבדון חס ושלום ולא ילך במהלך הרגלו כעור באפלה... וההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר אשר

[23] מעניין, שהאבודרהם (סדר ק"ש לפני המטה) הביא פסוק זה דווקא על ברכת "המפיל" שיש לה נוסח דומה, ולא הזכיר אותו בכלל כמקור לנוסח ברכת "המעביר שינה"!

[24] מצודת דוד (שם): "מיד הלוכדו כשימצא מנוס".

סכנתו ודאי עצומה ורעתו קרובה מהצלתו. כי אולם חסרון השמירה מפני העורון הטבעי או מפני העורון הרצוני דהיינו סתימת העינים בבחירה וחפץ, אחד הוא. הוא מה שהנביא צווח ואומר (חגי א', ה): "שימו לבבכם על דרכיכם". ושלמה אמר בחכמתו (משלי ו', ד): "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך. הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש"... ופשוט הוא שאפילו אם יפקח האדם על עצמו, אין בכחו לינצל אלולי הקדוש ברוך הוא עוזרו, כי היצר רע תקיף מאד, וכמאמר הכתוב (תהלים ל"ז, לב-לג): צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ה' לא יעזבנו וגו'. אך אם האדם מפקח על עצמו, אז הקדוש ברוך הוא עוזרו וניצול מן היצר רע, אבל אם אינו מפקח הוא על עצמו, ודאי שהקדוש ברוך הוא לא יפקח עליו.

לטענתו ישנם אנשים אשר לוקים ב'עוורון רצוני', היינו שהם חיים את חייהם מבלי להסתכל ולהיזהר מהמכשולים הרוחניים והחברתיים שמונחים לפתחם והרי הם 'כסומא ההולך על שפת הנהר'.

לאור דברי הרמח"ל, מתבארת ברכת 'המעביר שינה – ויהי רצון', כמין חומר. היא פותחת בהודאה להקב"ה 'המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי', שבהקשר הנוכחי אינה מתכוונת לפתיחת העיניים במובן הפיסי, אלא ביכולת להבחין בין טוב לרע, להיזהר ממכשולים, מדובר על 'פקחות רצונית'. וההמשך ברור: כיוון שהאדם רוצה לחיות עם 'עיניים פתוחות', אך מודע לכך שאינו יכול להתמודד ללא עזרתו של הקב"ה[25], באה כאן הבקשה מהקב"ה שיסייע בידו להיזהר ולהינצל מכל מיני מכשולים כגון: יצר הרע, חבר רע, ניסיון וביזיון. במקום ללכת '**במהלך הרגלו** כעיוור באפלה' – כלשון הרמח"ל – מבקש האדם אשר העביר את 'השינה מעיניו': 'ותרגילנו בתורתך[26] ודבקנו במצוותיך'.

[25] כדברי הגמרא בקידושין (ל, ב) שנזכרה בסוף דברי הרמח"ל דלעיל.

[26] נראה כי פירוש הנוסח 'שתרגילני בתורתך' אינו שהקב"ה יהפוך את התורה לדבר שרגיל אצלנו, שהרי נאמר 'בכל יום יהיו בעיניך חדשים', אלא על דרך הגמרא ביבמות (פה, ב) 'היא מרגילתו' היינו משדלת אותו. (עי' גם במשנה באבות (ג', יג): "רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש **מרגילין** לערוה"; משנה בבא מציעא (ד', יב): "רבי יהודה אומר: לא יחלק החנוני קליות ואגוזין לתינוקות מפני שהוא **מרגילן** לבא אצלו, וחכמים מתירין"; תוספתא שבת (ליברמן: י"ג, יב): "מלא [=גוי] מים להשקות בהמתו - משקה אחריו ישראל ...במה דברים אמורים? בגוי שאין מכירו, אבל גוי שמכירו - הרי זה אסור, **מפני שמרגילו** ועושה עמו לשבת אחרת"; ועוד מקורות רבים.). כך אנו מבקשים מהקב"ה **שישדל אותנו** לדברי תורה ומצוות ולא לעבירות.
נראה כי ניתן למצוא סיוע לכך בהקבלה בין 'ותרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לידי עבירה', בנוסח בה"ג, ל'ודבקני במצותיך ואל תביאני לידי חטא ולא ידי עבירה לא לידי נסיון ולא לידי

לאור הבנה זו, הופכת ברכת 'המעביר שינה' מברכת הודאה נקודתית, לברכה ובקשה של האדם להצליח לחיות בכל רגע מימי חייו באופן מיטבי 'עם עיניים פתוחות' ולא ליפול בעוורון הרצוני והמכשולים שעלולים לבוא בעקבותיו.

בזיון', בנוסח רב נטרונאי.

[הערת עורך (ע.ב.): ואולם מדברי ר' אשר מלוניל (ספר מנהגות דף יב עמ' א) ומדברי ר"י ב"ר יקר (פירוש התפלות והברכות ח"ב, ברכות השחר עמ' יד) משמע שהבקשה היא שהקב"ה יהפוך את התורה לדבר שרגיל אצלנו, וודאי כוונתם רק לפן המעשי, אך ודאי שלמרות הרגילות המעשית טוב יהיה שנעשה את התורה בכל יום ויום כחדשה בעינינו.]